

Данкевич Є. М., к.с.-г.н. (Інститут сільського господарства Полісся НААН України)

ПРОБЛЕМИ І МЕХАНІЗМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ МІЖГАЛУЗЕВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Вивчено та проаналізовано сучасний стан використання природних ресурсів. Виявлено зміни природних компонентів в умовах підвищення антропогенного навантаження на навколишнє середовище. На прикладі інтегрованих підприємств розглянуто особливості впровадження ресурсозберігаючих екологічних технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: природні ресурси, навколишнє середовище, інтегроване підприємство.

Постановка проблеми. Сучасне аграрне виробництво характеризується високим ступенем концентрації, автоматизації, а також зростаючою кількістю використовуваних природних ресурсів. При цьому пропорційно до використання сировини збільшується і кількість відходів виробництва, які викидаються в природні комплекси, що, в свою чергу, зумовило глобальні зміни у навколишньому природному середовищі. Особливо це актуально для сільського господарства, де відбувається збільшення обсягів виробництва продукції та антропогенного навантаження.

Оскільки сільськогосподарське виробництво відіграє домінуючу роль у розв'язанні продовольчої проблеми держави, то головним його завданням є не лише збереження потенціалу родючих земель, а й раціональне використання всіх природних ресурсів, насамперед земельних, водних, мінерально-сировинних, кліматичних та біологічних. Однак, наразі відбувається трансформація виробничої структури більшості сільськогосподарських підприємств, що призводить до погіршення стану використання природних ресурсів та екологічного балансу. В даному контексті важливим є дослідження міжгалузевої інтеграції як важливого чинника, що сприяє оптимізації виробничої структури сільськогосподарських підприємств та раціональному використанні ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки.

Аналіз останніх досліджень. Питання особливостей раціонального використання та охорони природних ресурсів привертає увагу бага-

твoх вчених-економiстiв. Серед вiтчизняних дослiдникiв, якi займаються розробкою питань збереження природних ресурсiв у сiльському господарствi є: В. Г. Андрийчук, А. І. Доценко, С. І. Дорогунцов, Д. С. Добряк, А. С. Лисецький, Л. В. Молдаван, І. І. Лукинов, Л. Я. Новакiвський та iн. Науковцi внесли суттєвий вклад у дослiдження питання рацiонального використання та охорони природних ресурсiв. Проте, сучасна екологiчна ситуацiя вимагає розробки нових ресурсозберiгаючих та екологiчно безпечних технологiй при веденнi сiльськогосподарського виробництва.

Об'єкти та методика дослiджень. Об'єктом дослiдження є механiзм рацiонального використання та охорони природних ресурсiв в умовах мiжгалузевої iнтеграцiї.

Методологiчною i теоретичною основою дослiдження є системний пiдхiд до вивчення фундаментальних положень економiчної теорiї. У процесi дослiдження використовувалися такi методи: дiалектичний та абстрактно-логiчний (для теоретичного узагальнення та формулювання висновкiв), монографiчний (при вивченнi передового досвiду рацiонального використання та охорони природних ресурсiв), емпiричний (спостереження сучасного стану виробництва продуктiв харчування i порiвняння з показниками кращих пiдприємств), статистико-економiчні методи (дослiдження впливу дiяльностi товаровиробникiв на екологiю регiону) та iн.

Мега статтi. Дослiдити сучаснi проблеми i механiзми рацiонального використання та охорони природних ресурсiв в сiльськогосподарських пiдприємствах Житомирської облaстi та на прикладi iнтегрованих господарств розглянути особливостi впровадження ресурсозберiгаючих та екологiчно безпечних технологiй сiльськогосподарського виробництва.

Результати дослiджень. Аграрне виробництво безпосередньо пов'язане з використанням природних ресурсiв – земельних, водних, лiсових та iн. У зв'язку з цим пiдвищення технiчного рiвня сiльського господарства передбачає втручання людини в живу природу i необхiднiсть забезпечення екологiчної сумiсностi технiчних засобiв i технологiй виробництва. Від стану i методiв природокористування залежить не тiльки продуктивностi сiльськогосподарського виробництва, а й охорона природи, що є первинним джерелом всiх ресурсiв. Пiд впливом господарської дiяльностi відбуваються змiни природних компонентiв ландшафту.

Наразi для пiдвищення врожайностi сiльськогосподарських культур товаровиробники застосовують синтетичнi добрива, якi спричиняють негативний вплив не лише на здоров'я людей, свiйських тварин, птицi,

а в цілому на навколишнє середовище. Наслідки такого втручання в екосистеми не тільки погіршують якість сільськогосподарської продукції, а й впливають на якість ґрунтових вод. Особливо небезпечне застосування нітратів, пестицидів та отрутохімікатів у боротьбі з гризунами, так як велика частка їх внаслідок трансформації призводить до вторинної токсикації. З кожним роком зростає кількість випадків, коли концентрація даних речовин значно перевищує допустимі норми, що в комплексі спричиняє зміни природних компонентів агроландшафту (рисунок).

Рисунок. Зміни природних компонентів в умовах підвищення антропогенного навантаження на навколишнє середовище [джерело: власні дослідження]

Дослідження підтверджують, що до основних антропогенних забруднювачів довкілля у сільській місцевості належать шкідливі промислові підприємства, транспорт, пестициди і мінеральні добрива, виробничі шуми, іонізуюче випромінювання, вібрації, розвиток тваринництва. Великі сільськогосподарські комплекси і ферми розташовані

переважно у селищах, де відсутні інженерні комунікації й очисні споруди [8, С. 73–74].

Наразі сукупне забруднення ґрунтів хімічними та біологічними компонентами є шкідливим і небезпечним для навколишнього природного середовища у сільській місцевості, зокрема важкими металами, пестицидами та радіонуклідами. Так, у зоні впливу промислових комплексів у міру наближення до джерел викидів урожайність зернових культур зменшується на 20–30%, соняшнику – 15–20, овочів – 25–30, кормових культур – 23–28% [4].

Унікальність земельних ресурсів України полягає у високому вмісті гумусу в ґрунтах, шар якого досягає 40–50 см і навіть більше, що має унікальне значення для сільськогосподарського використання [1]. За кілька останніх років внаслідок без господарської людської діяльності посилюється руйнування ґрунтів. А отже, наразі екологічні умови для успішного ведення сільського господарства в Україні складаються вкрай несприятливо через значну ерозію ґрунтів (18%), їх підтоплення (17%), вторинне засолення (до 25%) і втрату гумусу [7].

Особливості використання природних ресурсів розглянемо на прикладі Житомирської області. Маючи аграрне спрямування, ґрунтовий покрив Полісся, у порівнянні з іншими регіонами, просторово дуже складний в агровиробничому відношенні. Меліоративні системи, які регулювали водний режим ґрунтів, практично не працюють і потребують капітального ремонту. Це призвело до того, що сільськогосподарські угіддя на цих землях заростають дикорослими травами і чагарниками та повертаються до свого попереднього стану [3].

Як видно з таблиці, екологічний стан сільськогосподарських угідь в Житомирській області за останні 20 років не покращився, а за багатьма параметрами суттєво погіршився. Єдиний позитивний показник – це зменшення площ земель з підвищеним рівнем кислотності. Але такого результату вдалося досягнути не за рахунок підвищення інтенсивності вапнування ґрунтів, а завдяки тому, що господарства стали суттєво менше вносити мінеральних добрив, перенасичення якими призводить до підвищення кислотності земель.

Коливання рівня розораності прямо пов'язане з процесами трансформації сільськогосподарських угідь. Адже зменшення вказаного показника означає трансформацію ріллі в інші види.

Еколого-продуктивний стан земель сільськогосподарського призначення на території Житомирської області, тис. га

Назва показника	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2012 р.	2012 р. у % до 1990 р.
Площа земель з підвищеним рівнем кислотності	458,1	351,4	348,6	372,5	81,3
Площа перезволожених земель	72,1	80,3	82,6	84,7	117,5
Площа заболочених земель	352,4	362,2	363,5	364,8	103,5
Площа земель з підвищеним рівнем кам'янистості	10,8	11,9	12,1	12,3	113,9
Площа дефляційно-небезпечних земель	17,3	20,9	21,6	22,3	128,9
Площа сільгоспугідь, підданих водній і вітровій ерозії	75,3	83,9	84,6	87,8	116,6

Джерело: дані Головного управління Держкомзему.

сільськогосподарських угідь або взагалі в землі несільськогосподарського призначення. І навпаки, зростання рівня розораності свідчить про те, що частина певних угідь була трансформована в ріллу шляхом розорювання земель.

Сільськогосподарські підприємства, зі свого боку, не мають достатньо стимулів для вкладання капітальних інвестицій в охорону і відновлення земель. Причин цьому можна назвати як мінімум три: 1) більшість сільськогосподарських угідь не є власністю аграрних підприємств; 2) багато сільськогосподарських підприємств є збитковими або отримують недостатньо прибутку для здійснення довгострокових інвестицій; 3) в Україні відсутня система пільгового кредитування тих суб'єктів господарювання, які готові брати і вкладати кошти у природоохоронні проекти. В результаті, у регіоні практично не здійснюються системні трансформації земельних угідь, які пов'язані з тимчасовим їх виведенням з господарського обороту з метою відновлення родючості, проведенням протиерозійних заходів, очищенням від забруднень тощо [7].

Однак необхідно виділити ряд господарств, діяльність яких не завдає значної шкоди навколишньому середовищу, а які за рахунок міжгалузевої інтеграції змогли раціонально використовувати наявний ресурсний потенціал. Наразі міжгалузева інтеграція – це форма територіально-виробничого комбінування та об'єднання в єдине ціле технологічно і економічно пов'язаних між собою сільськогосподарських товаровиробників і промислових підприємств. Основна мета об'єднання – здійснення переробки вирощеної сировини і розвиток торговельних та

обслуговуючих структур для досягнення синергетичного ефекту, забезпечення ефективного функціонування всіх його учасників за рахунок раціонального інвестування і одержання готової конкурентоспроможної продукції.

Актуальним в даний час є запровадження в умовах міжгалузевої інтеграції органічного землеробства – системи виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або в значній мірі обмежує використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту та харчових добавок до кормів при відгодівлі тварин. Така система базується на застосуванні раціональних сівозмін, використанні побічної продукції рослинництва, гною та компостів, бобових культур, органічних відходів виробництва, біологічних засобів боротьби із шкідниками і збудниками хвороб та агротехнічних у боротьбі з бур'янами. Даний напрям ведення сільськогосподарського виробництва широко запроваджується в ПП “Галекс-Агро” Новоград-Волинського району Житомирської області. Реалізаційна ціна продукції, вирощеної за органічного землеробства на 20–25 % вища, ніж за традиційного.

Важливим інноваційним нововведенням в системі оптимізації структури посівних площ, що запроваджується високотоварними господарствами області є використання “Древлянської” системи землеробства, яка дає змогу підприємствам вести ефективне спеціалізоване зернове виробництво за мінімального використання мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин [2, С. 7–8].

Компанія “Мрія” застосовує технології “No-Till”, що передбачає висів насіння без оранки ґрунтів. Це дозволяє скоротити парк техніки, виконати польові роботи в оптимальні строки, оптимізувати затрати часу і коштів. Класична система основного обробітку ґрунту замінюється безвідвальним обробітком (ЗАТ “Райз”), що дозволяє економити паливе в межах 5–7 л/га, підвищити продуктивність агрегатів на 7–8 %; відтворити діяльність ґрунтоутворюючих мікроорганізмів. Одним із важливих аспектів є створення лабораторії із агрохімічного обстеження (група “Приват”), що дозволяє здійснювати індивідуальний підхід при застосуванні технологій на конкретно взятому полі.

Слід зазначити, що в Україні відсутня гнучка законодавча база та ефективне економіко-правове поле регулювання й управління ресурсно-екологічною безпекою. Важливим є удосконалення чинного законодавства та розроблення нових нормативно-правових актів з питань планування й забудови населених пунктів і навколишніх територій, реформування соціальної, житлової, інвестиційної політики, землекористування, охорони довкілля, діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування громадян і фізичних осіб у сфері забезпечення сталого розвитку населених [5].

Наразі необхідно посилити контрольню-стимулюючу функцію держави щодо раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, а саме, налагодити громадський контроль за ефективним використанням земель через тісну співпрацю між власниками, органами місцевого самоврядування й орендарями шляхом створення спеціальної комісії, яка буде присутня як при передачі в оренду земельної ділянки, так і при прийомі її від орендаря після закінчення строку оренди.

Висновки. Пропорційно до збільшення сільськогосподарського виробництва збільшується і кількість відходів, які викидаються в природні комплекси, що, в свою чергу, зумовило глобальні зміни у навколишньому природному середовищі. Наслідком відсутності дій по охороні земель, відновлення і підвищення їх природної родючості є достатньо складний еколого-продуктивний стан сільськогосподарських угідь, про що свідчать зміни якісних показників ґрунтового покриття сільськогосподарських земель за 1990–2010 рр.

Проведені дослідження засвідчили, що у сільському господарстві України відбуваються процеси розвитку інтегрованих структур. Аналіз їх господарської діяльності підтвердив ефективності їх роботи та обґрунтування перспективності нової форми організації господарських відносин з точки зору відродження виробництва та вирішення екологічних питань.

1. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3-9. **2.** Іванюк В. О. Система ведення землеробства “Древлянська”. Регіональна програма відновлення родючості ґрунтів та піднесення галузі землеробства Полісся шляхом масового впровадження посівів гороху польового / В. О. Іванюк. – Житомир. 2002. – 19 с. **3.** Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року / М. М. Дейсан. – Житомир : Рута, 2009. – 304 с. **4.** Лукінов І. І. Вибрані праці: у 2-х кн. / І. І. Лукінов. – Кн.1. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 816 с. **5.** Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2005. – 680 с. **6.** Молдаван Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі країни в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 13–17. **7.** Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П. Т. Саблук. – К. : Ін-т аграр. економіки, 2001. – 210 с. **8.** Узун В. Я. Крупный и малый бизнес в сельском хозяйстве России: адаптация к рынку и эффективность / В. Я. Узун. – М. : ФГНУ “Росинформагротех”, 2005. – 184 с.

Рецензент: д.с.-г.н., професор Веремеєнко С. І. (НУВГП)

Dankevych Y. M., Candidate of Agricultural Sciences (Institute of Agriculture of Polissya NAAS of Ukraine)

PROBLEMS AND MECHANISMS OF RATIONAL USE AND PROTECTION OF NATURAL RESOURCES IN TERMS OF INTERSECTORAL INTEGRATION

The current state of natural resources is studied. The changes in the components of natural increase of anthropogenic impact on the environment on the example of integrated enterprise resource implementation of the peculiarities of environmental technologies in agricultural production are analyzed.

Keywords: natural resources, environment, integrated enterprise.

Данкевич Е. М., к.с.-х.н. (Институт сельского хозяйства Полесья НААН Украины)

ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ МЕЖОТРАСЛЕВОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Изучены и проанализированы современное состояние использования природных ресурсов. Обнаружены изменения природных компонентов в условиях повышения антропогенной нагрузки на окружающую среду на примере интегрированных предприятий рассмотрены особенности внедрения ресурсосберегающих экологических технологий производства сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: природные ресурсы, окружающая среда, интегрированное предприятие.
